

Sosyal ve Siyasal Bağlamda Zerdüştilik İnancı

Engin KORKMAZ¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Hakkari Üniversitesi, enginkorkmaz@hakkari.edu.tr, ORCID: 0000000262191186.

Öz: Çalışmanın amacı eski bir inanç biçimi olarak ortaya çıkıp hala İran ve Hindistan'ın bazı bölgelerinde etkin olan Zerdüştilik inancını sosyolojik ve siyasal olarak açıklamaktır. Çalışmanın temel soruları "Zerdüştilik inancının insanlar üzerindeki sosyal ve siyasal etkisi nedir, Zerdüştiliğin bir inançtan öteye toplumsal karşılığı nasıldır, Zerdüştilerin devlet sistemi içindeki konumu ve meşruiyeti nasıl olmuştur?" şeklindedir. Çalışma yöntemsel olarak alan yazın okumasına bağlı olarak elde edilen verilerin sosyo-politik olarak açıklanmasına dayanmaktadır. Çalışmada Zerdüştiliğin temel felsefesi, toplumsal ve siyasal yönleri açıklanmıştır. Zerdüştilikten önce Aryani halklar çok Tanrılı inançlara sahip olmuş ve toplum içinde öldürme, eşitsizlik, adaletsizlikler yaygın olmuştur. Zerdüş'tün bir peygamber olarak ortaya çıkması ve Tanrı Ahûramazda'nın emirlerini topluma anlatması neticesinde toplumsal yapıda adalet, eşitlik, erdemlilik, ahlaki değerlere bağlılık temelinde yeni bir düzen oluşmuştur. Zerdüş'te Tanrı tarafından gönderildiğine inanılan Avesta isimli kutsal kitabın ayetleri olarak bilinen Gatalarda, insanların barış ve huzur içinde yaşamalarına yönelik belirlemelerde bulunulmuştur. Ayrıca Zerdüş'tin dininin devlet mekanizması üzerinde etkili olduğu Sasaniler döneminde (MS 224-651) devletin resmi dini olduğuna yönelik bulgulara rastlanmıştır. Zerdüş'ti dininin, devlet resmi dini olduktan sonra özellikle de Sasaniler döneminde diğer inançlara karşı toleranslı davranmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zerdüştilik, din, inanç, devlet, siyaset sosyolojisi.

Jel Kodları: D83, D72, H7

Zoroastrianism In The Social and Political Context

Abstract: The aim of this study is to explain Zoroastrianism, which emerged as an ancient form of belief and is still active in some parts of Iran and India, in the context of sociological and politically. The main questions of the study are "What is the social and political impact of Zoroastrianism on people, what is the social response of Zoroastrianism beyond a belief, what has been the position and legitimacy of Zoroastrians within the state system?". Methodologically, the study is based on the socio-political explanation of the data obtained from the reading of the literature. The basic philosophy, social and political aspects of Zoroastrianism are explained in the study. It was found that before Zoroastrianism, Aryan peoples had polytheistic beliefs, killing, inequality and injustice were common. As a result of Zoroaster's emergence as a prophet and his preaching the commands of God Ahûramazda to the society, a new order was formed in the social structure on the basis of justice, equality, virtuousness and adherence to moral values. In the Gatas, known as the verses of the holy book Avesta, which is believed to have been sent to Zoroaster by God, determinations were made for people to live in peace and tranquility. In addition, it was found that Zoroastrian religion was the official religion of the state during the Sassanid period (224-651 AD) when Zoroastrian religion was influential on the state mechanism. It is concluded that Zoroastrian religion did not behave tolerantly towards other beliefs after it became the official religion of the state, especially during the Sassanid period.

Atf: Korkmaz E. (2024). Sosyal ve Siyasal Bağlamda Zerdüştilik İnancı. *Politik Ekonomik Kuram*, 8(4), 1135-1151.

<https://doi.org/10.30586/pek.1508729>

Geliş Tarihi: 01.07.2024

Kabul Tarihi: 12.11.2024

Telif Hakkı: © 2024. (CC BY) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Keywords: Zoroastrianism, religion, belief, state, political sociology.

Jel Codes: D83, D72, H7

1. Giriş

Zerdüştilik kadim İran toprakları üzerinde doğup gelişen bir dindir. Bu din¹, sosyal, kültürel, mitolojik ve siyasal yönleri ile ön plana çıkmıştır. Zerdüş'tün (kurtarıcı veya Saoşyant) peygamberlik iddiası ile ortaya çıkmasından önce İran topraklarında eski Hint-İran dini, Şamanizm, Mithraizm gibi dinler insanlar üzerinde etkili olmuştur. Zerdüş't, bu çok Tanrılı inanç sisteminde Ahûramazda'nın dini olan ve kendi ismi ile anılan Zerdüştiliği yeryüzünde yaymaya çalışmıştır. İslam dininin İran topraklarında yayılmasından önce Zerdüştilik ekonomik, siyasal ve sosyal yaşamda etkili olmuştur. Zerdüş't dinine mensup insanlar dinlerini hem günlük yaşam pratiklerinin bir parçası saymışlardır hem de bu dini sosyo-politik yaşamlarına tatbik etmişlerdir. Zerdüş't, savunduğu adalet, eşitlik, ahlak gibi ilkelerin yüce yaradan veya kendi deyişi ile Ahûramazda'nın emirleri olduğunu iddia etmiş ve bunları çevresindeki insanlara tebliğ etmeye çalışmıştır. Zerdüş't, bu ilkelerle yaşamını yürüten birey veya toplumun hem bu dünya hem de diğer dünya olarak tabir edilen ahirette serfiraz olacağını Gatalarda (Yesna, 28, s. 1-3) belirtmiştir (Tarlan, 2022, s. 21).

Zerdüştiliğin özellikle Sasaniler döneminde etkili olduğu ve bu inancın toplumsal düzeni sağladığı bilinmektedir. Nitekim Zerdüştilik inancı kapsayıcı olmakla birlikte bu inanç mensuplarının geneli kendilerini Parsi olarak görmüşlerdir (Niknam, 2019; Yıldırım, 2011, s. 14-15). Ahemenişler/Persler Zerdüştilik inancını desteklerken, bu din de devletin yönetimine yeni bir anlayış katmıştır (Wiesehöfer, 2003, s. 94). Bu anlayış "*iyi düşünce, iyi söz ve iyi eylem*"den oluşmuştur. Zerdüştilik, İran'ın sosyal ve siyasal hayatını dönüştürerek tarihsel birikime destek vermiştir (Orpak, 2018, s. 10). Zerdüştilik, gerek İran'da kurulan Ahemeniş/Pers (MÖ 550-331), gerek Arsaki/Part (MÖ 247 ve MS 224) ve gerekse daha sonra kurulan Sasani İmparatorluğu'nun (MS 224-651) resmi devlet dini olmuştur. Fakat Zerdüştilik en fazla Sasaniler döneminde devlet üzerinde etkili olduğu için çalışmadaki ağırlık, Sasaniler döneminde Zerdüştiliğin devlet içindeki etkileşim ve sonuçlarına verilmiştir. Bu dinin devletin resmi dini olması ve toplumsal dönüşümde önemli bir faktör olması ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husustur. Zerdüştiler de dâhil İran topraklarında yaşayan insanların kökeni Ari² ya da Aryani halklara dayanmaktadır. Kadim İran halkı, Hint Avrupa kavimlerindedir. Ari, belli bir ırkın adı olmaktan öte, Hint-Avrupa dil ailesinden herhangi birini konuşan ve isimleri Sankritcede "soylu, akraba" anlamına gelen bir insan topluluğudur (Ayata, 2011, s. 15).

Çalışmanın temel amacı, Zerdüştilik dini üzerine alan yazın taraması yapıp bunun sonucunda bu dinin toplumsal ve siyasal etkisinin ortaya çıkarılması, söz konusu dinin diğer dinlerle benzerlik ve farklılıklarını sosyo-politik olarak tespit etmektir. Çalışmanın verileri alan yazın okumasına bağlı olarak toplanmıştır. Alan yazın okuması yapıldığında Zerdüştiler üzerinde bazı çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Bunlara örnek teşkil edebilecek birkaç çalışmadan söz etmek gerekmektedir. Mary Boyce (1996) tarafından yapılmış "A History of Zoroastrianism" başlıklı çalışmada Zerdüştiler tarihsel çerçevede ele alınmıştır. Kuruş Niknam (2019) tarafından yapılmış "Zerdüştilerde İbadet ve Gelenekler (İran Örneği)" başlıklı çalışmada Zerdüştiler inanç ve ibadet bağlamında ele alınmıştır. Mehmet Emin Sular (2019) tarafından yapılmış "Modern İran'da Zerdüştiler: Tarih, Kültür, İnanç ve Ritüel" başlıklı çalışmada Zerdüştiler tarih, inanç, etnik yapı gibi hususlar bağlamında açıklanmıştır. Irach J. I. Taraporewala (2011) tarafından yapılmış "Zerdüş't Dini Zerdüş'tün Gataları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm" başlıklı çalışmada Zerdüştilerin tarihi ve dinî yapıları ele alınmıştır. Bu araştırmada ise alan yazın okumasına bağlı olarak Zerdüştilik inancı sosyal ve siyasal yönleri ile araştırılmıştır. Çalışma için ilk etapta Zerdüştiler üzerinde yazılmış temel kaynakların okuması yapılmıştır. Bu kaynaklar, genelde İran'da yapılmış alan araştırmalarına dayanmaktadır. Ayrıca bu alanda yazılmış tez ve makaleler de taranmıştır. Nitel yöntem ile yapılan çalışmada, Zerdüştilik inancı ve buna bağlı olarak

¹ Çalışmada hem din hem de inanç kelimesi kullanılmıştır. Her iki kelime de aynı anlamı vermektedir.

² "Ari" kelimesi, asil, seçkin, vefalı manalarına gelmektedir.

toplumsal davranışların üzerine doküman incelemesi tekniği kullanılarak anlayıcı ve yorumlayıcı bir değerlendirme yapılmıştır. Nitekim John Creswell'e göre nitel çalışma, gerçek hayattaki olaylar ve insan deneyimlerini derinlemesine anlamaya yönelik bir araştırma yaklaşımıdır. Nitel araştırma, görüşme, gözlem, doküman incelemesi gibi veri toplama tekniklerini kullanarak sosyal olguların anlamını keşfetmeyi amaçlamaktadır (Creswell, 2017). Birkaç başlık etrafında şekillendirilen çalışma ile Zerdüştiliğin temel ilkeleri ve sosyo-politik yönleri analiz edilmiştir.

2. Dini ve Sosyolojik Bağlamda Zerdüştilik

Bu ana başlık altında Zerdüş't ve bu inanca bağlı insanların nüfus, inanç, gelenek gibi hususiyetleri açıklanmıştır. Zerdüştilik üç bin yıllık geçmişe ve tek Tanrılı inanca sahip dinî bir anlayıştır. Erken dönem Gatalarda³ tek Tanrı inancı mevcut olmasına rağmen daha sonraki metinlerde düalist ve politeist Tanrı tasavvuruyla karşılaşılmaktadır. Zerdüştilik; Aşâvan⁴, Zerdüştilik/Zoroasterianizm; Mazdayesni, Behdinan ve Parsilik gibi adlandırılan bir inançtır (Sular, 2019, s.13). Ahûramazda'nın etimolojik olarak açılımına bakıldığında Ahûra: yaratıcı, Maz: büyük ve dâ: bilgin anlamına gelmektedir. Bu kelimeler birleştiğinde "Yaratıcı büyük bilgin" manası ortaya çıkmaktadır (Palewan, 2021, s. 137; Sular, 2019, s. 96). Türk ve Araplar Tanrı için "Allah", Kürtler ve Farmlar "Xweda, Xoda", İngilizler "God", İsviçreliler "Gud" kelimesini kullanırken Zerdüştiler "Ahûramazda" kelimesini kullanmışlardır. Türkiye'de yaşayan ve Aryan kökenden gelen Zazalar da Tanrı yerine Zerdüş'ti dilinden geldiğine inanılan "Haoma veya Homa" kelimesini kullanmışlardır (Ayata, 2011, s. 12).

2.1. Ruhani ve Efsanevi Bir Kişilik Olarak Zerdüş't

Zerdüş'tün doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Kimi yazarlar Zerdüş'tün Azerbaycan, Urmiye; kimileri Hindistan'da doğduğunu yazmışlardır. Zerdüş'tün doğum tarihi konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Esas mesele, Zerdüş't isminde bir insanın Tanrı'nın varlığı ve birliğini insanlara anlattığı, insanları çok Tanrılı inançlardan uzaklaştırmaya çalışan ve çoğu kaynakta peygamber olarak geçen bir şahsiyetin varlığının inkâr edilemezliğidir. Bu şahsiyetin Gataları denilen ve şiirsel olarak yazılmış metinler, Avesta⁵ kitabında toplanmış ve Zerdüş't toplumsal düzenin kurulması için bir rehber olarak ortaya çıkararak insanlık tarihine mal olmuştur. Zerdüş'tün yaşadığı dönemle ilgili iki görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre Zerdüş't, MÖ 6 veya 5. yüzyılda yaşamıştır. Bu görüş Pehlevi dinî metinlerine dayanmaktadır. Buna göre Zerdüş't, söz konusu tarihlerde Batı İran'da Urmiye Gölüne yakın Azerbaycan'da dünyaya gelmiştir. Bu görüşe göre Zerdüş't 30 yaşında Elbruz Dağlarında (Sebelan Dağı da denilmektedir) inzivaya çekilmiş ve Zerdüş't'e Ahûramazda tarafından peygamberlik verilmiştir (Christensen, 1944; Sular, 2019, s. 26; Şahin, 2012, s. 14;). Mary Boyce tarafından ortaya atılan ikinci görüşe göre de Zerdüş't, Orta Asya'nın kuzeyinde MÖ 1400 ile 1000'li yıllar arasında dünyaya gelmiştir. Boyce'ye göre Zerdüş'tün Batı İran'la alakası yoktur, Zerdüş'tün doğduğu yer, Gata metinlerine dayanılarak söylenebilir ki İran'ın kuzey doğusudur (Boyce, 1996, s. 190). Yunan kaynakları da Zerdüş'tün, Platon'dan (MÖ 427-347) 6 bin yıl önce doğduğunu dile getirmişlerdir. Bazı kaynaklarda da Zerdüş'tiliğin Medler (MÖ 728-550) döneminde Zağros Dağları ile Hemedan arasındaki bölgede devlet dinî olmazsa da geçerli bir din olduğundan söz edilmiştir (Sular, 2019, s. 27). Diğer bir kaynakta Zerdüş't, Med ülkesinin (Medya) batısında ve Urmiye Gölü yakınlarında bulunan bir Med şehri olan Raghâe (Raghâ, Rai, Rayy)'de doğup büyümüştür. Raghâe, günümüzde Hemedan'ın kuzeydoğusunda bulunan bir yerdir. Kaynaklara göre Zerdüş't, Med'lere bağlı Magi aşiretindedir. Nitekim Zerdüş't, Medlerin bu günkü İran topraklarına hükmettiği dönemde (MÖ 728-550) yaşamış ve dinî öğretilerini yaymıştır

³ Ezgi

⁴ Aşâ (doğru), Tanrının evreni kendisine göre yarattığı ve her şeye kadir olan düzenin ismidir. Tanrının kanunlarına uyup onları uygulayanlara Aşâvan (doğruyu söyleyen) denilmiştir (Sular, 2019, s. 13).

⁵ Esas, temel, asli metin anlamlarına gelmektedir.

(Medyalı, 1991, s. 7-22; Şahin, 2012, s. 27). Zerdüştilerin kullandığı Hicri Güneş Takvimine göre Zerdüş'te 26 Mart'ta yani yılbaşı olarak kabul edilen Nevruz'dan beş gün sonra doğmuştur. Zerdüş'tün doğduğu yer olan Reghae, Pehlewi dilinden Farsçaya çevrilmiş ve Rey şehrine denk gelmektedir. Tarihçilere göre iki Rey vardır birisi Tahran'a yakın olan Rey; diğeri de Urmiye'ye yakın olan ve Zerdüş'tün doğduğu yer olarak tahmin edilen Rey şehridir. Bêstun'daki kral Büyük Daryus zamanında yazılmış taş yazıtlarına göre Rey şehri Med İmparatorluğundan kalma bir yerdir. Mesûdi (ö. 345), İsfahanlı Hemze (270-350), Yakut el-Hemevî (575-625), Bilazurî (ö. 279), İbn-i Feqi, Kazwini, Ebu Elnida gibi çok sayıda İslam tarih ve coğrafyacısı da Zerdüş'tün Azerbaycan bölgesindeki Urmiye'ye Gölü çevresinde doğduğunu söylemiştir (Kakeyi, 2009, s. 44; Palewan, 2021, s. 52-53). Zerdüş't Peygamberin kırk yedi yıl dini mücadelesini verip yetmiş yedi yaşında vefat ettiği iddia edilmektedir (Taraporewala, 2011, s. 32). Pehlevi kaynaklarında Zerdüş'tün annesinin adı Dexo (Dughdhovâ), babasının adı Pourveşesb veya Porşev (Pörüşhâspo, Pürşesf) dir (Baştımar, 2002; Medyalı, 1991, s. 24).

Zerdüş't, Yunan filozofları gibi kendisini, çevresini ve yaşadıklarını sorgulayan bir insan profilinde olmuştur (Şahin, 2012, s. 94). M. Emin Sular'a göre Zerdüş'tilik inancına mensup insanlar etnik köken olarak Farstırlar. Bu dinin mensubu olup Fars olmayan insanlar sonradan söz konusu dini kabul etmişlerdir (Sular, 2019, s. 96). Kürt yazar Mîr Celadet Ali Bedirhan tarafından çıkarılan Hawar Dergisinin 4. sayısında Zerdüş'tün Kürt olduğundan söz edilmiştir (Ali Bedirhan, 1932, s. 38). Sular'a göre Zerdüş'tilik, İslam öncesi Kürt inancı değildir fakat bu inancın Kürtleri de etkilediği söylenebilir (Sular, 2020, s. 1468). Bu verilerden yola çıkılarak söylenebilir ki Zerdüş'tün doğum tarihi ve etnik aidiyetine yönelik net bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte onun MÖ bin yılından önce İran'ın batısında doğduğu ve yaşadığını söylemek mümkün görünmektedir.

Zerdüş't'e nispet edilen Spitâma lakabı vardır. Bu lakap, Zerdüş'tün atalarından olup tanınmış bir kahramana aittir (Medyalı, 1991, s. 22). Max Müller, Mary Boyce, Fr. Spiegel gibi bilim insanları Zerdüş't isminin "develeri güden, deve sahibi" gibi manalara geldiğini söylemişlerdir (Sular, 2019, s. 15-26). Irach Taraporewala'ya göre Zerdüş't isminin deve ile irtibatlandırılması yanlıştır. Zerdüş'tün lakabı Spitama'dır ki bu lakab aile çevresinden gelir. Zarathaustra ismi ise *zaratha* (altın) ve *ustra*'dan (ışık) türetilerek "altın gibi parlamak" anlamına gelmektedir (Taraporewala, 2011, s. 28).

Zerdüş't doğduğunda yeni doğan tüm çocukların aksine mucizevi olarak gülmüştür. Zerdüş't doğduğunda bölgenin büyüğü veya miri olduğu söylenen Duran Sirun ismindeki kâhin Zerdüş'tün doğumunu ve mucizesini duyunca bu çocuğun büyük bir deha olacağını anlamıştır. Duran Sirun, bu çocuğun kendilerinin tüm efsun ve yalanlarını anlayacağını tahmin edip Zerdüş'tün derhâl öldürülmesi gerektiğini söylemiştir. Fakat Ahûramazda'nın inayeti ile Duran Sirun, bu çocuğa bir şey yapamamıştır (Baştımar, 2002, s. 37; Palewan, 2021, s. 57). Ayrıca, Zerdüş'tü ortadan kaldırmak için kötülük temsilcisi Divler/Dêwler çeşitli planlar yapmışlardır. Ateşe atma, ezilerek ölmesi için inek ve at sürüsü önüne atma, kurt inine bırakma, zehir içirme vb. bu planlardan bazılarıdır (Baştımar, 2002, s. 38-40; Taraporewala, 2011, s. 30).

2.2. Zerdüş'tilerin Nüfus ve Yaşam Alanları

Zerdüş'tiler, İran'a bağlı Tahran, Yezd, Kırmanşah, Şiraz, İsfahan gibi yerlerde yoğun olarak yaşamaktadır. Kurûş Niknam'ın (2009) verdiği bilgilere göre İran'da 15.000'den fazla Zerdüş'tî yaşamaktadır. Zerdüş'tiler günümüzde İran dışında Hindistan, Amerika ve Avrupa ülkelerinde de yaşamaktadırlar. Tüm dünyada Zerdüş'tilerin toplamda 70.000 ile 120.000 arasında nüfusa sahip oldukları tahmin edilmektedir (Sular, 2019, s. 40-92; Zûbî, 2017, s. 91). Ayrıca günümüzde Pakistan, Afganistan, Tacikistan hatta Kuzey Irak Kürt Bölgesinde de Zerdüş'tî topluluklar yaşamaktadır (Niknam, 2019, s. 13-17; Taraporewala, 2011, s. 99-101).

İran'ın İslam egemenliğine girmesinden sonra Zerdüş'tilerin büyük bir kısmı din değiştiren Müslüman olmuşlardır. Hz. Ömer döneminde Saad İbn-i Vakkas adındaki

Arap komutan, ateşgedeleri ⁶ söndürüp, oralardaki din adamlarını öldürtmüştür. Zerdüştlüğü bırakmak istemeyenlerin bir kısmı Hindistan'a göç etmiştir (Korkmaz, 2010, s. 51) ve bunlara Parsi denilmektedir. Dinlerini değiştirmek istemeyenlerin diğer bir kısmı ise Müslümanlara cizye verip İran'da kalmışlardır. Bunlar çoğunlukla Tahran, Yezd, Kirman gibi yerlerde yaşamaktadır. Fakat yurtdışına göç, evlilik ve doğum oranlarının azalması sonucu Zerdüştlilerin nüfusları azalmaktadır (Niknam, 2019, s. 7). Zerdüştlilerin, İran meclisinde milletvekilleri vardır. Ayrıca Zerdüştliler meclis, ateşgede, okul, düğün ve toplantı salonları, hastane, yayınevi, gazete vb. birçok kuruma sahiptir (Niknam, 2019, s. 8).

2.3. Zerdüştlilerin Kutsal Kitabı

Zerdüştlilerin kutsal kitabının ismi Avesta'dır. Avesta kelimesi; bilgi, temel, esas, şükür ve övgü manalarına gelmektedir. Avesta'nın on iki bin öküz derisi üzerinde sarı renkli bir hat ve tek cilt olarak yazıldığından söz edilmektedir. Bu cildin Ahamenişler dönemine kadar getirildiği fakat Makedonyalı İskender'in Avesta'yı yok ettiğinden söz edilmiştir. Fakat bu konudaki bazı bilgilerin efsane olduğu da ifade edilmiştir. Zerdüştlilerin elindeki Avesta kitabı Yesna, Yeşt, Vispered, Vendidâd ve Horde Avesta bölümlerinden oluşmaktadır (Tarlan, 2022, s. 14).

Zerdüş'tün hayatı konusunda mitolojik düzeyde bazı bilgiler bulunmaktadır. Zerdüş't sekiz yıl Elbruz dağındaki Xodan mağarasında Zend Avesta'yı Tanrıdan gelen emirlere göre yazmıştır. Zerdüş't dağda kaldığı yıllarda, derin düşüncelere dalıp tefekkür etmiştir. Zerdüş't, dağdan indiğinde halkına Ahûramazda'nın tek Tanrı olduğunu söylemiş, onun dışında başka bir kişi veya nesneye tapılmasını menetmiştir. Böylece dönemin büyücü (Muğ veya Magus) ve kâhinleri Zerdüş't'e savaş açmışlar ve dönemin şahı Zerdüş'ti sorgulamıştır. Fakat Zerdüş'tün düşünceleri halk arasında yayılmıştır. Ama bu dinin karşıtları, dönemin şahı Viştasep'e baskı yapıp söz konusu dinin yasaklamasını isteyince ülkede huzursuzluklar başlamıştır (Ağır, 2008, s. 6; Corbin, 1994, s. 55; Sular, 2019, s. 119-121).

Zerdüştlilerin kutsal kitabı Avesta, uzun süre sözlü olarak dilden dile aktarılmıştır. Zerdüş't de diğer Peygamberler kadar tarihi ve dini bir şahsiyettir. Ancak hayatı ve öğretileri konusunda ayrıntılar belirsizdir. Zerdüş'tî metinler, MS 6. yüzyılda yani Sasani döneminin sonlarında yazılmıştır (Axworthy, 2007, s. 20-21). Büyük İskender ve İslamın gelişinden sonra Avesta metinlerinin bir kısmı kaybolmuştur. Son Avesta metinleri, Hindistan'a sığınan Zerdüş'tiler tarafından Pehlevice dilinde korunmuştur (Şahin, 2012, s. 8).

2.4. Zerdüş'tün İnanç ve Felsefesi

Zerdüş't, Avesta kitabının öğretileri doğrultusunda insanların birtakım kurallara bağlı kalmasını istemiştir. Bu kurallar hem dünyevi hem de uhrevi saadet için gerekli olduğu öne sürülmüştür. Zerdüş't dinini takip eden insanların günlük yaşamlarında dengeli olması beklenir. Örneğin, bir Zerdüş'tî her zaman umutlu olmalı, yeme-içmesine dikkat etmeli, israf yapmamalı, kanaatkâr olmalı, ibadet yapmada ölçülü olmalı, kibirli olmamalıdır. Zerdüş'tî ahlak felsefesinin Avesta'da geçen üç temel esası vardır: iyi düşünce (homat/humata), iyi söz (huvaht/hukhta) ve iyi eylemdir (huvarşat/huvarshta). Bu ahlakın zıddı ise kötü düşünce (dojmat), kötü söz (djuvaht) ve kötü eylemdir (dujuverest). Bu esaslar, Zerdüş'tî inançla birlikte kadim İrani halkların yaşam felsefesi olmuştur (Sular, 2019, s. 53-57; Taraporewala, 2011, s. 29-53; Jeffery, 2006). Avesta'da geçen üç öğreti, insanların toplu halde yaşamaları ve toplumsal düzenin kurulması için önemli şifreler barındırmaktadır. Tek Tanrı inancı olan Ahûramazda'nın felsefesinde iyilik, doğruluk ve adalet evrensel mesajlardır (Şahin, 2012, s. 10). Zerdüş'tiler günde beş vakit namaz kılarlar. Bunlardan sabah namazı "Havan Geh", öğlen namazı "Rapithwin", ikinci namazı "Uzerin Geh", akşam namazı "Aivisruthrem", yatsı namazı da "Ushahin" diye adlandırılır (Tekin, 2022, s. 22). Zerdüş't inancının ilk defa dünya felsefe ve düşünce

⁶ Ateşgede, Zerdüş'tilikte kutsal olarak tanımlanan ve ateşin hiç söndürülmediği tapınaklara verilen isimdir.

sistemine iyilik-kötülük, aydınlık-karanlık düalizmini bir sistem olarak soktuğu söylenmektedir (Ayata, 2011, s. 13). Ahûramazda, kötü (Angra Mainyu) ile savaşmak ve iyinin hükmünü yeryüzünde sürdürmek için bazı kutsallar yaratmıştır. İyinin temsilcisi Spenta Mainyu ile birlikte hepsi aynı şekilde düşündüren diğer kutsallar vardır. Bunlardan *Aşa*: doğruluk ve Tanrısal hak düzeni temsil eder; *Vohu Manah*: iyi düşünceyi; *Armaiti*: dindarlığı; *Xşatra*: hâkimiyeti; *Haur Vatat*: sağlığı; *Ameratat*: bolluk ve bereketi; *Sradşa*: itaati temsil etmiştir (Ayata, 2011, s. 32; Boyce, 2001, s. 20; Baştımar, 2002, s. 22). Aslında savaş çıkarmak suçtur ama eğer bu kaçınılmazsa, çarpışmaların getirdiği şiddeti hafifletmek ve zaferi iyilik üzerine ilan etmek yerine savaşmak mecburidir. Toplumların düzenini bozmak, suç işlemek aynı zamanda Tanrının nizamına karşı olan bir harekettir (Pierre, 2012, s. 52-54). Gatalarda geçen en önemli mesaj, iyilik ve kötülüğün kişinin tercihine bağlı olmasıdır. İyilik, doğruluk veya Aşâ yolunu takip etmektir; kötülük, yalan ve anarşiye meylenmek ise zarar ile eziyet yolunu takip etmektir. Zerdüş, insanlar için iki hususun bir ödül olduğunu söylemiştir: birincisi doğa, ikincisi de umuttur. Her kim ki bu iki ödülün manasını bilip bunlara göre hareket ederse hayatın tüm zorluklarına karşı galip gelip mutlu yaşayacaktır (Palewan, 2021, s. 51; Sular, 2019, s. 14; Tekin, 2022, s. 18).

Dawson ve Jackson gibi düşünürlere göre Zerdüş felsefesi dostluk, dürüstlük ve Tanrıya olan inanç bağlamında kendisinden sonra gelen Yahudilik, Hristiyanlık gibi dinleri de etkilemiştir. Nasıl ki söz konusu dinlere saygı duyulmuşsa Zerdüş gibi bir tarihi kişiliğe de aynı saygı duyulmalıdır (Palewan, 2021, s. 109). Bu bakımdan Zerdüş kelimesinin önüne doğru ve pak anlamına gelen "Eşü" kelimesi getirilmiştir (Sular, 2019, s. 131). Zerdüşlüğün ölüm, ceza, ödül, cennet (Behîşt), cehennem (Dûjeh) gibi konularda İslam dini ile çok sayıda ortak noktaları vardır (Tekin, 2022, s. 17-18). Mustafa Akman'a göre "Müslümanların da siyasi ve düşünsel birtakım nedenlerle zamanla Zerdüşlükten etkilendikleri görülmektedir. Şîa'da oluşan Mehdî inancının ortaya çıkışında eski İran kültürü göz ardı edilemez derecede bir etkiye sahip olmuştur. O kültürden gelen en önemli etki hiç şüphesiz, İslâm'dan önce yaklaşık bin yıllık bir süreyle İranlıların dini olan Zerdüşlükteki kurtarıcı düşüncesidir. Zira Zerdüş, bir kurtarıcının geleceğini ve onun emri altında ışık güçlerinin tam bir zafer kazanacağını söylemiştir. İşte İslam mezhebi Şîa da, baskılara karşı çaresiz kalan Zerdüşî ve Mazdekî gibi geçmiş bazı topluluklardakine benzer şekilde umutlarını geri geleceğini bekledikleri (ric'at) bir kurtarıcıya yani Mehdî'ye bağlamışlardır" (Akman, 2017, s. 1216).

Zerdüştlere göre insan vücudu beden ve ruhtan (fraveher) oluşmaktadır. Ölüm ile beden çürür fakat ruh manevi olarak ışık saçıp varlığını sürdürür. Zerdüştlere göre ölüm yok olmak değildir. Ruh başka bir âlemde yaşamaya devam edecektir. Bundan dolayı ölenler için yas tutmak doğru bir davranış değildir (Ayata, 2011, s. 42; Nîknam, 2019, s. 66; Sular, 2019, s. 134; Yıldırım, 2011, s.53). Zerdüştliler ölümden sonraki hayata inandıkları gibi bu dünyada insanların yapıp ettikleri tüm fillerin kaydedildiğini ve insanların diğer dünyada bu fillerden dolayı hesaba çekileceğine inanmaktadır (Bilgin, 1995, s. 216-217).

2.5. Zerdüştlilerde Ahlak, Gelenek ve Mitoloji

Tarih boyunca Zerdüştliler bitkileri koruma, yaşam alanlarını imar etme ve ilerletme konularında hassasiyet göstermişlerdir. Zerdüştliler hayatı barış ve huzur içinde yaşamak istemişlerdir. Zerdüştliler yalan, öfke, kıskançlık, kin, haset, savaş gibi kötü hasletlerden uzak durup; sevgi, aşk, doğruluktan ayrılmamaya çalışmışlardır (Nîknam, 2019, s. 21). Zerdüştliler ok atma, ata binme ve gerçeği söylemekten hoşlanırlar (Ayata, 2011, s. 18). Zerdüştlilere göre yaşamın kaynağı olan bitki, su, ateş⁷ (hayatın babası da denilmiştir), hava (hayatın nefesi) ve en önemlisi hayatın gerçek sahibi insan kutsanmalıdır. Zerdüş'ün söylemleri esas alındığında, hayatımız sadece düşündüklerimiz, söylemlerimiz ve eylemlerimizden ibaret değildir. Onlarla eşdeğer eylem tecrübe ve

⁷ Zerdüştliler tarafından ateşin kutsanması, ateşe tapıldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü Zerdüş, kendinden önceki Mecusi dinini dönüştürüp tek tanrılı dine dönüştürmeden önce de ateş, tanrıya ulaşmak ve ona ibadet etmenin bir aracı olmuştur. Ateş tapılmadan çok yol gösterici, "kable" görevini görmüştür. "Ateşe tapma veya ateşperestlik" Araplar arasında yaygın bir söylem olmuştur (Orpak, 2018, s. 17).

ecdadımızın ortaya koyduğu buluşlar (kültür) önem arz etmektedir (Rezi, 2014, s. 40-47). Su, güneş, rüzgâr, bitkiler, madenlerin her biri doğal yaşamın bir parçası ve belirleyici unsurdur. Mesela insan toprağı önemsedikçe, toprak insana daha fazla kucağını açıp daha verimli olmuştur (Şahin, 2012, s. 53). Zerdüş'tün doğa ve canlılara yaklaşımı saygı ve hoşgörü temelinde olmuştur. Zerdüş'tü inançta dört elementin (toprak, hava, su ve ateş) Ahûramazda emri ile kutsanmasının gerekçesi bunların insanın yaşamı için gerekli olmasıdır.

Zerdüş'tün Gatalarında doğruluğun dünya üzerindeki en iyi haslet olduğuna vurgu yapılmıştır (Yesna 27.14). İbadetlerini doğruluk (Âşa) üzerinde yapanların Ahûramazda'nın gözünde en doğru insanlar olduğu belirtilmiştir (Yesna 27.15). Vohu Menah bu mesajları Tanrıdan Ahûramazda'ya ulaştırılmıştır (Taraporewala, 2011, s. 111-113).

Zerdüş'tiler diğer dünya hayatına önem vermişlerdir. Özellikle atalarının kültü onlar için değerlidir. Onlara göre Nevruz Bayramından on gün önce ölmüşlerinin ruhu yeryüzüne inmektedir. Bu bakımdan Zerdüş'tiler atalarının ruhlarını iyi karşılamak için güzel giyinip mutlu olmaya özen gösterirler. Bu bakımdan Zerdüş'tiler, evlerde temizlik yapar, ateş yakar hoş koku yayılması için ateşin üzerine günlük bitkisi ve sandal ağacı dalları atarlar (Niknam, 2019, s. 23). Zerdüş'tiler doğum, düğün, bayram, cenaze ve yas törenleri gibi köklü geleneklere sahiptirler (Sular, 2019, s. 51). Zerdüş'ti inanca göre (Yesna, 30.4) iyiler mis kokulu cennete girerken; kötüler pis kokulu ve karanlık olan cehenneme gideceklerdir (Ayata, 2011, s. 3; Tarlan, 2022, s. 25).

Zerdüş'tiler de diğer İran halkları gibi güneş yılına dayalı Hicri Güneş Takvimini (Fasli) kullanmaktadır. Bu takvimde her ay 30 gün olup yıl 12 aya tekabül etmektedir. Yıl, 21 Mart yani Nevruz günü ile başlamaktadır ve her ayın kendine göre bir ismi vardır (Sular, 2019, s. 79-82). Zerdüş'tiler Hicri Güneş Takvimi yanında eski takvimleri olan Gayri Fasli Takvimini de kullanmaktadır. Her iki takvimde de haftalık bölümlenme yoktur ve otuz günden oluşan bir ayın her gününe bir isim verilmiştir (Niknam, 2019, s. 9).

Zerdüş'tilerin Müslümanlarla ticaret ve komşuluk dışında başka ilişkileri yoktur. M. Emin Sular'ın Zerdüş'tilerle yapmış olduğu mülakatlara göre Zerdüş'tiler, Müslümanları törenlerine ve diğer özel merasimlerine çağırmamaktadırlar. Bunun nedenleri Zerdüş'tilerin rahat bir toplum olması, kadın ve erkeklerin özel günlerde iç içe olması, kadınların rahat giyinmesi, içki kullanılması, Müslümanları onları inançlarından dolayı dışlaması gibi hususlar olarak kaydedilmiştir. Bu hususlar toplumsal kargaşaya neden olabileceğinden Zerdüş'tiler, Müslümanlarla yakın ilişkiler kurmamaktadırlar (Sular, 2019, s. 89-91).

Zerdüş'tilerde bazı mitler vardır. Zerdüş'tiler 1,3,4,6,7, 12,21,33,72 ve 101 sayılarına anlam yüklemişlerdir. 1: Tanrının birliğini ifade eder ve Zerdüş'tiler tek Tanrılı inanca mensup olduklarını vurgulamışlardır. 3: iyi düşünce, iyi söz ve iyi eylemi simgeler. 4: tabiatın dört kutsal olan hava, su, toprak ve ateşi simgelemektedir. 6: Ameşêspendân'ı, 7: Ahûramazda ve Ameşêspendân'ı temsil etmektedir. 12: yılın aylarını, 21: Avesta'nın yirmi bir cüzünü, 33: izzetlerin sayısını, 72 ise Zerdüş'tün yoldaşı ve onunla öldüğüne inanılan kişileri temsil etmektedir. 101 ise Ahûramazda'nın Horde Avesta'daki isimlerini temsil etmektedir (Sular, 2019, s. 78-79). Zerdüş'tilerde ata kültü son derece önemlidir. Bu kült, ölmüşlerine çok sayıda tören yapmak ve ata geleneğinin kutsanması şeklinde icra edilir. Bir yılda onlarca bayram, dinî tören, özel yemeklerin yapıldığı ve dağıtıldığı gün vardır (Boyce, 1996, s. 1-5; Niknam, 2019).

Eskiden Zerdüş'tiler ölen kişinin cesedini dahme (daxma) denilen ve yüksek bir yerde etrafı duvarla çevrilmiş çukurlara bırakırlardı. Burada vahşi kuşlar ya da akbabalar cesedin etlerini bitirip sadece cesetten geriye kalan kemikler gömülmüştür. Buradaki esas mantık, insan cesedinden sızan mikrop ve diğer kirlerin toprağına karışmasını engellemektir. Fakat günümüzde Zerdüş'tiler de ölülerini gömmektedirler (Niknam, 2019, s. 67; Şahin, 2012). Dahme'ye sessizlik kulesi de denilmektedir (Ayata, 2011, s. 42).

Zerdüş'tilerin din adamlarına da môbed denilmektedir, bunlar diğer elementleri (toprak, hava, su) olduğu gibi ateşin temiz tutulmasını da gözetlerler. Zerdüş'tiler ateş

tapmıyorlar, ateşin yüce yaratıcıyı temsil ettiğine inanmaktadırlar (Kakeyi, 2009, s. 43; Palewan, 2021, s. 65). Zerdüştilikte, Möbedlerden sonra gelen din adamları da vardır bunlara Hîrbed (ateş papazları) denilmektedir (Ayata, 2011, s. 42). Zerdüştiler, möbed için Destûr kelimesi de kullanmaktadır. Destûr, Zerdüş inancı mensuplarının önderi ve ateşkedelerde hizmet eden yüksek rütbeli din adamıdır. İran ve Hindistan Zerdüştileri, bu kelimeyi günümüzde de belirtilen anlamda kullanmaktadırlar (Yıldırım, 2011, s.153).

3. Zerdüştiliğin Devlet ile Etkileşimi ve Siyasal Yönü

Mevcut alan yazınına (Boyce, 1996 ; Niknam, 2019; Sular, 2019; Taraporewala, 2011) göre Zerdüşti ilkelerin algılanıp kavranması, kararlılığı ve bu esaslarla mücadeleye girişmesi toplumsal düzlemde mantıklı görünmektedir. Ama buna rağmen Zerdüş, dönemdeki insanların belirli bir kesimini ikna edebilmiştir. Zerdüş'tün öğretileri sonradan yayılmıştır. Bu öğretiler, kişinin kendisi ile çevresindeki olumsuzluklara karşı mücadelesine odaklanmıştır. Zerdüşti felsefeye göre bireyin kendisine yaklaşımından başlamak üzere topluma, evrene, dünyaya, doğaya ve hayvanlara yaklaşımının aynı ekseninde gelişim göstermesi gerekmektedir. Bundan dolayı Zerdüş, birebir insanın yanında dünyanın diğer varlıklarını, oluşumları da yorumlamaya tabi tutmuştur (Şahin, 2012, s. 45-95). Fakat şu hususu dile getirmek mühimdir ki Zerdüşti inançta örümcek, yılan, böcek gibi hayvanlar zararlı (Xrafstar) olarak görülmüştür. Bunun yanında boğa, keçi, koyun ve inek gibi yararlı hayvanlar da koruma altına alınmıştır (Moazami, 2005, s. 302; Daryae, 2012, s. 235; Yıldırım, 2011, s. 42).

Pers, Part, Sasani gibi kadim İran halklarının yaşadığı topraklarda devlet yöneticileri Zerdüştlüğü benimseyip devlet yönetim şeklini Zerdüş'tün öğretileri doğrultusunda düzenlemişlerdir (Baştımar, 2002, s. 30-31; Niknam, 2019, s. 7). Zerdüş'tün Gatalarında devlet yönetiminin akıl ve adalet ile yürütülmesi vurgusu vardır. Ahûramazda insana akıl vermiş ve insan bu akli hayatın tüm aşamalarında kullanılmalıdır. Zerdüşti inanca göre doğruluk, adalet ve düzen hem devlet yönetiminin hem de sosyal yaşamın vazgeçilmez unsurlarıdır. Burada doğru yaşamak, dürüst olmak ve fakirlere karşı yardımsever olmak; bulaşıcı, zararlı olan her şeye yüz çevirmek gerektiği belirtilmiştir (Ayata, 2011, s. 40; Palewan, 2021, s. 116-118). Bu bağlamda Zerdüş dini, döneminin devlet ve siyaset anlayışında etkili olmuştur. Zerdüş dini, Mazdekizm, Manîheizm⁸ gibi inançlar aracılığıyla Sasaniler dönemine kadar gelmiştir. Fakat Roma Hıristiyanlığı bu inancı dinlerine karşı tehlike olarak görmüştür. Aynı şekilde MS 9. yüzyılda Arap İslamcılığının yayılması da Zerdüş inancına zarar vermiştir (Ringer, 2016; Taraporewala, 2011, s. 197-204).

Ahameniş imparatoru Xerxês Zerdüş dinini tüm dünyaya yaymaya çalışmıştır. Babil ve Ahamenişler devlet yöneticilerini Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak gördükleri için onları Tanrının ismi ile irtibatlandırmışlardır. Babil kralları II. Kurûş/Kyros'u (MÖ 558-330) ilk Tanrıları Marduk'a, onlardan sonraki Tanrılarını ise Zerdüştiliğin Tanrısı Ahûramazda ile ilişkilendirmişlerdir. Ahameniş Devleti, tarih boyunca Zerdüştilikle özdeşleştirilmiştir (Sular, 2019, s. 28-29; Orpak, 2018, s. 12). MS 224'te Sasani kralı Babek'in oğlu Ardeşir, Romalı Aleksandır ile savaşıp onu yenince Harran ve Nusaybin'i kontrolüne almıştır. Bunun yanında Ermeni ve Kürt bölgeleri Ardeşir'in eline geçmiş ve Ardeşir Zerdüş dinini devletin resmi dini haline getirmiştir (Christensen, 1944; Garthwaite, 2011, s. 84; Yıldırım, 2011, s. 75).

Sasaniler, MS 224'te İran'ın güneydoğusunda yer alan Persepolis kentinde bölgesel bir krallık olarak ortaya çıkıp Basra Körfezinden Mezopotamya'ya kadar büyük bir hanedanlık kurmuşlardır. I. Ardeşir döneminde (224-239) kurulan Sasani Hanedanlığı, sekiz yüz yıllık bir dönemde geniş topraklara hükmetmiştir. Sasani tarihi ile ilgili veriler onların düşmanları olan Romalılar ve onların yerini alacak Müslümanlar tarafından

⁸ Bunlar Mazdek ve Mani isimli iki din adamının isimlerine nispetle kadim İran topraklarında ortaya çıkan iki inanç biçimidir. Bu iki inanç, aşırıya kaçınca Zerdüş öğretisini zafiyete uğratmışlar fakat Kubat, Hüsrev gibi İranlı yöneticiler buna karşı önlem almışlardır (Taraporewala, 2011, s. 211-212).

günümüze ulaştırılmıştır. Sasanilere ait kaynaklardan en önemlisi I. Şapur (MS 239-272) zamanında Fars eyaletindeki Nakş-ı Rüstem'de bulunan Kabe-i Zerdüşť adlı anıtın duvarlarına Partça (Doğu İran dili), Pehlevice (Batı İran dili) ve Yunanca olmak üzere üç dilde yazılmış yazıttır. Bu yazıtta, Sasani tarihi ile ilgili sanatsal, edebi ve tarihi çok sayıda bulguya ulaşılmıştır (Garthwaite, 2011, s. 80-81).

Sasani kralları döneminde, dünyevi ile ruhsal iktidarın kaynağı Zerdüşť öğretilerinin getirdiği düzen olmuştur. Bu krallar (özellikle Ardeşir, Şapur, Behram ve ardılları) dinin etkisi ile adil davranınca yönetimi altındaki halkın devlete desteği artmıştır (Ayata, 2011, s. 37; Taraporewala, 2011, s. 102-197-207). MÖ 3. yüzyılda Sasani devleti daha yeni kurulmuşken gerek I. Ardeşir zamanı ve sonrasında Mecusi din adamları (môbed) olan Kartir (Kertir) ve Tansar'ın dinî çalışmaları ile Zerdüşťlik devlet içinde kurumsallaşmıştır (Garthwaite, 2011, s. 87; Kızıl, 2021, s. 358-359). Sasaniler, dönemde basılan sikkelerin bir tarafında tacını takmış hükümdarların resimleri, diğer tarafında ise Zerdüşť inancı simgeleyen ateş resmedilmiştir (Garthwaite, 2011, s. 92). Fakat I. Ardeşir'den sonra Sasani devletinin başına geçen I. Şapur'un Mani dinine de yer vermesi Zerdüşťlik için tehdit oluşturmuştur (Alicı, 2018, s. 122). Nitekim Mani dini Zerdüşťliğe tepki olarak ortaya çıkmıştır. I. Hürmüz, I. Behram gibi Sasani kralları zamanında Zerdüşťlik diğer dinleri geride bırakarak etkili olmuştur. Böylece Avesta da kanonik bir kitap haline gelmiştir. Bu bakımdan Zerdüşťlik dışındaki inançlar heretik ve putperest olduğu gerekçesi ile reddedilmiştir. Kertir, diğer dinleri (Yahudi, Budist, Hristiyan, Hindu vb.) ve yayıcılarını sapkınlıkla suçlayarak onları göç ettirmiştir. Böylece İran topraklarında sadece Zerdüşťlük hâkim olmuştur (Kızıl, 2021, s. 360-369). Zaten I. Şapur, MS 272'de ölünce Zerdüşťlik dininden gelen hoşgörü de tamamen kaybolmaya başlamıştır. Zerdüşťi ortodoksluğu sağlamak isteyen Zerdüşťi rahipler Mani'yi ve onun müritlerini hapse atmışlardır. Bunların yanında Hristiyan, Yahudi ve diğer dinlerin mensuplarına da zulüm edilmiştir. Bu dönemde Zerdüşťi başrahip olan Kertir, Maniheizm dinini bastırıp Hristiyanlığı baskılayarak siyasi gücü eline almıştır. I. Şapur'dan sonra tahta geçen I. Behram, II. Behram ve Narseh dönemlerinde de Yahudi, Hristiyan ve Budistlere eziyet edilmiştir (Garthwaite, 2011, s. 80-90). Aynı zamanda Mazdek dini, Anuşirvan veya Nuşirevan (ölümsüz ruh) ismiyle de bilinen I. Hüsrev (531-579) döneminde Zerdüşťliğe karşı bir tehdit olarak görüldüğu için baskılanmıştır (Taraporewala, 2011, s. 211-212).

Sasani Hanedanlığı devamlı yeni yerleri denetimine alarak başta Romalılar olmak üzere etrafındaki devlet ve krallıklara üstün gelmiştir. Fakat 5. yüzyıldan itibaren taht kavgaları ile devlet zayıflamaya başlamıştır. 5. yüzyılda en az sekiz hükümdar tahta çıkmış ve bunların üçü son on yılda hüküm sürmüştür (Garthwaite, 2011, s. 96). 5. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, Sasani İmparatorluğunda, hem politik hem de mali yönden sıkıntılar yaşanmıştır. Toprak sahibi soylular, rahipler gücün ve zenginliğin çoğunu elinde tutmuştur. Oysa nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsaldaki köylüler açlık ve kıtlıktan kırılmıştır. Toplumsal ayaklanma için koşullar olgunlaşmıştı ve bu durum, Mazdek adlı dindar bir figürün önderlik ettiği büyük bir reform hareketi olarak ortaya çıkmıştır. 531'de Mazdek ve bazı taraftarları idam edilmişlerdir (Foltz, 2016, s. 38). Fakat bunlara rağmen, Firuz (459-484) döneminde, Hristiyanlara karşı hoşgörülu davranılmıştır. Hatta Firuz (Piruz), Dođu Roma İmparatorunun baskılarından kaçan Nasturi Hristiyanlarını himaye etmiştir. 484'te Ktesifonda toplanan Hristiyan Sinod'u Nasturiliđi kabul etmiştir. Böylece Nasturiler Sasani ülkesinde okullar açıp dinlerini özgürce yaşamışlardır (Albayrak, 1997, s.75). Fakat gerek Firuz'un ođlu Kavad ve gerekse de I. Hüsrev döneminde Zerdüşťliler tekrar diğer din ve mezhepleri sindirmeye çalışmışlardır. I. Hüsrev, ölünceye kadar katı bir Zerdüşťlik politikası gütmüştür. Kavad iktidarı altındaki Mazdekizm dinine mensup insanlara baskı uygulanmış, onların mallarına el koymuştur (Boyce, 2001, s. 131; Foltz, 2016, s. 38-40; Gartheaite, 2011, s. 101). Sasani krallarının çođu da Zerdüşťliđi ön plana çıkarıp Mandeian, Mazdek, Mani gibi inançlara baskı uygulamışlardır.

Sasaniler döneminde Zerdüşťi dinine mensup ruhban sınıfı devletin iç ve dış işlerine karışmaya başlamış dinsel bir hiyerarşi oluşarak dinin toplumsal ve siyasal alan

üzerindeki etkisini arttırmışlardır (Blaga, 1997, s. 37). Zerdüşt dininin hoşgörüsüzlüğü, katı ortodoksluğu ve yönetici elite özdeşleşmesi; Hıristiyanlığın genişleyip Sasani İmparatorluğu içinde ve hatta Orta Asya'ya kadar yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. II. Hüsrev, saltanatının ilk yıllarında Hıristiyanlara karşı hoşgörülü bir politika izlerken zamanla bu tavrını değiştirip onlara baskı uygulamaya başlamıştır. Böylece Zerdüştiler, iç huzursuzluk ve siyasi krizlere neden olduğu gibi Sasani Hanedanlığının çöküşüne de sebebiyet vermişlerdir. Bu durumun sebeplerinden birisi de I. Hüsrev zamanında Zerdüşti dininin toplumu rahipler, savaşçılar, bürokratlar ve çiftçiler şeklinde dört kasta bölmesidir. Böylece Zerdüşti dini halktan uzaklaşıp devlet merkezli bir inanç haline gelmiştir. Halk ayaklanmaları başlayınca Mazdakiler de güç toplamaya başlamışlardır. Zerdüştiliğin yozlaştırılması ile birlikte Mazdekizm yükselmeye çalışılmışsa da devlet eliyle bu inanç tekrar bastırılmıştır (Garthwaite, 2011, s. 88-104; Orpak, 2018, s. 103). Kertir, Tansar gibi din adamlarının devlet içinde krallara denk hale gelmesiyle oluşan dinî monarşi, Sasani Hanedanlığının sonunu hazırlamıştır. Sonuç olarak son Sasani kralları, kendi yönetimleri altındaki çeşitli topluluklara yönelik kararsızlık nedeniyle, dini politikalarında tereddüt yaşamışlardır. Bazı krallar, diğer dini topluluklara zulmederek Zerdüşti rahiplerin desteğini ararken, diğerleri Zerdüşt olmayanlara ayrıcalıklı muamele yaparak rahiplerinin gücünü azaltmaya çalışmıştır. Bazı Sasani hükümdarları, Hıristiyan veya Yahudi dini liderlerin kızlarıyla evlenerek bu topluluklarla bağlarını güçlendirmiştir (Foltz, 2016, s. 38).

Arapların Pers ve Med ülkesini istila etmesi ve dinlerini bu bölgede baskın hale getirmesi ile Zerdüştiler inançlarını korumak için Hindistan gibi yerlere göç etmişlerdir. Hem Büyük İskender'in saldırıları hem de Arap İslam medeniyetinin bölgeye yerleşmesi ile Zerdüşti'nin Gatalarına zarar verilmiş ve bu inanç deforme edilmeye çalışılmıştır. Arapların bölgeyi işgal etmesi ile Zerdüştlük devlet dini olmaktan da çıkarılmıştır. Bunun sonucunda Zerdüştilerin bir kısmı İslam'ı kabul etmek zorunda kalmış, bir kısmı da Hindistan (Mumbai), Çin ve Asya'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Fakat Zerdüştilik, mûbedlerin sayesinde varlığını koruyabilmiştir (Ayata, 2011, s. 37; Garthwaite, 2011, s. 87; Medyalı, 1991, s. 17). Arap baskılarından dolayı 8 ve 9. yüzyılda Hindistan'a göç başlayınca Zerdüştiler antik metinlerinin büyük bir bölümünü yitirmişlerdir. Buna rağmen Zerdüşti dini insanlığa sosyal, siyasi ve kültürel bağlamda önemli bir miras bırakmıştır (Taraporewala, 2011, s. 97-102). Arap İslam geleneğinin İrani hakların yaşam alanına girmesi ile birlikte dinî, tarihi, kültürel ve siyasi olarak Zerdüştilere ait tarihsel miras ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Siyasi ve dinî iktidarın Müslümanların eline geçmesi ile Zerdüşti inancın devlet ve toplum içindeki etkisi kırılmaya başlamıştır (Alıcı, 2012b, s. 552-556).

Zerdüştilerin devletle ilişkileri 19. yüzyıldan itibaren İran'da bir takım değişkenlikler geçirmiştir. Kaçarlar döneminde (MS 1736-1925) Yezd ve Kirman'daki Zerdüştilerin devletle ilişkileri sıkıntılı olmaya başlamıştır. Devlet yetkilileri, Zerdüştilerden cizye almış, onlara toplumda belli olmaları için renkli elbise giydirmiştir. Ayrıca devlet, Zerdüştilerin dinlerini terk etmeleri için onlara baskı uygulamıştır. Bunun üzerine Zerdüştiler, Hindistan'daki dindaşları olan Parsilere haber verip bu baskılardan kurtulmaya çalışmışlardır. Parsiler, Manekçi adında bir temsilciyi 1854'te İran'a göndermiş ve Manekçi'nin girişimleri ile Hindistan'da "Zerdüştilerin Durumunu İyileştirme Meclisi" kurulmuştur. Manekçi, sonraki süreçte Zerdüştilerin üzerindeki baskıların kaldırılması için Kaçar Şahı Nasruddin Şah (1848-1896) ile görüşmeler yapmış ve baskılar hafifletilmiştir. 1882'de cizye vergisi de kaldırılmıştır. Bu bağlamda Manekçi ve sonrasında Keyhûsru Vecihansahip gibi kişiler aynı misyonla İran'a gelmişlerdir. Bu anlamda Zerdüştilerin siyasi, kültürel, dinî ve sosyal yaşamlarında önemli düzenlemeler olmuştur. 1906'da İran'da devrim olmuş, Anayasa yapılmış ve Zerdüştiler bunu desteklemişlerdir. Zerdüştiler Anayasa gereğince mecliste bir milletvekili ile temsil edilmeye başlanmışlardır. Rıza Şah Pehlevi döneminde (1926-1941) din ve eğitim konusunda Zerdüştilere yönelik bir takım kısıtlamalar olmuştur. Rıza Şah, 1934'te Pers ismi yerine Avestayı bir kelime olan "İran" kelimesini devletin ismi yapmıştır. Bu kelime

İslam öncesi kralların ismi olduğu için Zerdüşti milletvekili Erbâb Keyhusrû Şahre tarafından da halkı adına desteklenmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi döneminde (1941-1979) devletle Zerdüşti ilişkileri önceki döneme göre daha iyi olmaya başlamış, Zerdüştiler farklı siyasi parti ve örgütlenmeler içine girmişlerdir. Şahlık rejiminde, Zerdüşti kaideler geri getirildiği gibi toplumsal özgürlüklerin de önü açılmıştır. Şahlık döneminde (1926-1979), Hindistan'a göç etmiş Zerdüştiler İran'a geri davet edilmişlerdir. İran İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra teokratik düzen içinde Zerdüştilerin hayat şartları zorlaşmıştır. Yeni düzende, homojen bir toplumsal yapı oluşturmaya çalışmış, siyasal olarak sınıflaşma ve ayrışmalar olmuştur. Her şeye rağmen günümüzde Zerdüştilerin devletle ilişkileri iyi bir seyir izlemektedir. Zerdüştiler, devletle uyum içinde yaşamlarını sürdürüp devlete muhalif davranışlar içine girmemektedirler (Garthwaite, 2011, s. 210; Sular, 2019, s. 85-87). İran İslam Devriminden sonra da yeni rejimin siyasal kimliğinde Zerdüşti dininin etkileri hissedilmektedir. Özellikle devrimin ideoloğu olarak bilinen Dr. Ali Şeriati gibi aydınlar, İran'da İslami kimliğin yanında halkın eski inancı olan Zerdüşti inancını da göz ardı etmemişlerdir (Orpak, 2018, s. 5). İran'da azınlık durumunda olan üç dinî grup vardır, bunlar Hıristiyanlar, Yahudi ve Zerdüştilerdir. Bu gruplar, nüfus oranlarına göre İran parlamentolarında temsil edildiği gibi hem dinî hem de sosyal grup olarak tanımlanmaktadır. Bu grupların evlilik, miras, eğitim gibi hakları yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Fakat Zerdüştiler asla kendilerini azınlık olarak görmemektedirler. Ama bölge İslam'ın etkisine girdikten sonra İslam dini İran'da öncü olmuştur. Mōbed-i Mōbedan (en büyük ruhani lider) olan Rustem Şehzadi'ye göre İran'da yaşayan halklar dinî ayrımların dışında aynı etnik kökenden gelmektedirler. E. Hurşidyan'a göre İran'da İranlı kimliği önceliklidir. Çünkü İran'ın kadim kültürü burada yaşayan halkın başka kültür ve etnik yapılar tarafından asimilasyona uğramasına imkân vermemiştir (Sular, 2019, s. 45-47). Fakat İslam Cumhuriyetinin kurulması ile Zerdüşti dinine yönelik kısıtlamalar olsa da bu kısıtlamaların etkisi ile Zerdüşti inancına mensup insanlar daha fazla kenetlenmişlerdir. Ayrıca 1979 İran İslam Cumhuriyeti Anayasasınının 13. Maddesinde Zerdüştilerin dinî ritüellerini serbestçe yapmaları sağlanmıştır. Ama Zerdüştilik, Ahameniş ve Sasaniler döneminde olduğu gibi devlet yönetiminde etkili olmamıştır. Zerdüştiler de günümüzde İran parlamentosunda bir sandalye ile temsil edilmektedirler.

4. Analiz ve Değerlendirme

Din ile siyaset ilişkisi, tarih boyunca birçok toplumda gözlemlenen karmaşık ve çok boyutlu bir olgudur. Tarih boyunca bazen siyaset dini etkisine almış, bazen de din siyaset üzerinde etkili olmuştur. Mircea Eliade'ye göre dinler her zaman için bir elçi veya peygamber vasıtası ile insanlara iletilir ve zamanla din siyasal analizin nesnesi olabilmektedir (Eliade, 2001, s. 92). Siyasal iktidarı elinde kişi veya gruplar, iktidarlarının meşruluğunu sağlamak için dine müracaat etmişlerdir. Tarihte siyaset ile din arasındaki ilişkiler, güç mücadelesi ve iktidar dengeleri ekseninde şekillenmiştir. Orta Çağ Avrupası'nda, Katolik Kilisesi'nin siyasi otorite üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Kilise, salt ruhani liderlik yapmakla kalmayıp aynı zamanda siyasi kararlar üzerinde de belirleyici bir rol oynamıştır. Örneğin, papaların kralları azletme yetkisi, dini otoritenin siyasi gücü nasıl etkilediğini gösterir (Berman, 1983, s. 92).

Din bir semboldür, bu sembol anlam taşıyan bir olay ya da nesne değildir, bunlar arasında bağlantı kuran özgün bir kavramdır. İnsanların din ve Tanrı algısı, kendisini güvende hissetmesini sağlamaktadır. İnsanlar tehlikelerle karşılaştığında din ve Tanrılara sığınmışlardır. Bu anlamda insanlar, Tanrılarına saygı göstermiş, onlara adak adanmışlardır. İnsanlar yerleşik hayata geçtikten sonra güneş, ay, yıldız, yeraltı suyu, rüzgâr gibi doğal varlıklara tapmaya başlamışlardır. Çok Tanrılı inanç dönemi denilen bu dönemden sonra insanlar artık Mitra, Marduk, Mazda gibi Tanrılara inanmaya başlayarak yavaş yavaş tek Tanrılı inanca geçmeye başlamışlardır. Çok Tanrılı inançlardan tek Tanrılı inanca kadar esas gaye, bireyin veya toplumların, korktukları varlıklardan kendilerini koruyup rahat yaşamak istemeleridir. İlkel toplumlardan modern toplumlara kadar

insanlar yaşamlarını iyilik ve kötülük arasındaki hassas dengede yürütmek zorunda kalmışlardır. Bu çalışmanın konusu olarak Zerdüşti inancın temel esaslarının yazıldığı Gatalarda iyilik ve kötülük kavramları ve bunların karşılıkları, toplumsal yapıda düzenin korunmasına yönelik hem hukuki hem de dinî esaslara yer verilmiştir (Tarlan, 2022). Gatalarda, Tanrı Ahûramazda'nın elçisi Zerdüş'tün aracılığı ile yer yüzünde iyiliği hâkim kılmaya çalıştığı ifade edilmiştir. Bu bakımdan din, *soteriolojik* (kurtuluş doktrini) olarak insanın rahatlanmasını sağlar (Weber, 2012, s. 108).

Emile Durkheim'e göre din, parçalardan oluşmuş bir bütün (mitlerden, dogmalardan, ayinlerden ve törenlerden ibaret olmasına rağmen) olup bölünmesi mümkün olmayan ve tutarlı bir olgudur. Din, o dinin Tanrısına boyun eğmeyi gerektiren evrensel bir olgudur. Başka bir ifade ile din, toplumsal düzenin zamkudur (Durkheim, 2011). Ahûramazda'nın "el-evvel" olması yani "varlığının başlangıcı olmayan", evren ve ahiretin sahibi olması bu bağlamda değerlendirilebilir (Alıcı, 2012a, s. 39-42). "İyi düşünce, iyi söz ve iyi eylem" Zerdüşti ahlak felsefesinin temel dinamiklerindedir. Bu dinamikler sosyal ve siyasal hayatın düzenli olmasına insan ve toplum ilişkilerinin arzu edilen şekilde yürütülmesine imkân tanımıştır. Bu bakımdan siyaset olgusu, sadece devletle ilişkilendirilemez. Özellikle siyaset sosyolojisi belirli bir zaman ve mekânda yaşayan insan topluluklarının ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu ilişkiler; güç, otorite, itaat ve meşruluk gibi kavramları içinde barındırmaktadır (Vergin, 2023, s. 34-35). Zerdüşti inanç, içinde yayıldığı toplumda bazen zora dayalı (Sasaniler döneminde) bazen de ihtiyari olarak bir düzen oluşturmuş ve bu düzen meşrulaştırılmıştır. Çünkü bu din aracılığıyla insanların toplumla olan ilişkileri savaş, çatışma ve baskılardan uzak devamlı sürecek adalet ve eşitlik üzerine olması düşünülmüştür (Boyce, 2001, s. 19). Bu, hem sosyal yaşamda hem de devlet işlerinde kendisini göstermiştir. Nitekim Maurice Duverger'e (Duverger, 2011) göre siyaset bir etkidir. Etki, bir birey veya grubun diğerini yapmayacağı bir şeyi yapmaya ikna etmesidir. Her toplumsal grupta, o grubun norm ve değer sistemine göre bir etki söz konusudur. Dinî ve toplumsal anlamda güç meşru bir etkileme biçimidir. Zerdüş'tün öğretileri hem dinî hem de dünyevi hayatı düzenlemek için Tanrı Ahûramazda tarafından gönderilmiştir. Bu öğretiler, insanlar arası ilişkileri düzenleyen bir üst yapı kurumu olan siyaseti de etkilemiştir. Zerdüşti inanç, devlet dini haline getirilince bu dinin öğretilerine göre siyasal alan ve sosyal alan şekillenmiştir. Karl Marx'a göre toplum alt yapı ve üst yapı kurumlarına göre şekillenmektedir (Marx, 1979, s. 25-26). Alt yapı, üretim/ekonomi olup toplumsal formasyonda belirleyici olsa da; siyaset, din, kültür, hukuk gibi üst yapı kurumları da toplumsal evrimin temel birleşenlerindedir (Duverger, 2011, s. 21-30).

Zerdüştiler insanın yanında çevre, hayvan ve bitkilere de değer verip onları kutsamışlardır. Fakat bunlara zararlı diye nitelendirilen "xrafstarlar" hariç tutulmuştur. İnsan dışındaki yararlı canlıların da kutsanmasının nedeni bunların evrensel düzenin kurulmasında önem taşıdığına yönelik inançtır. Ateşin, suyun, toprak ve havanın kutsanması, hayvanlara zarar verilmemesi de bu bağlamda değerlendirilebilir. Zerdüş'te göre dürüst insan, Gatalarda belirtildiği gibi yeryüzünün en iyi insanıdır. Tanrıdan gelen emirler siyasal ve toplumsal birlikteliğin anahtarlarıdır. Max Weber'e göre güvenilen bir Tanrıya bağlılık ya da ibadet edilen bir Tanrıya saygı siyasal ve toplumsal birliğin oluşmasında önem arz etmektedir (Weber, 2013, s. 107-111). Zerdüştiler sadece bu dünya için değil aynı zamanda diğer dünya için de çalışmışlardır. Bu bağlamda Zerdüştilerin ata kültü, ruh, melek vb. inançları vardır. Bu inanç günlük yaşamlarının bir parçası olmuştur. Talcott Parsons'a göre toplumun bazı simgeleri vardır. Bu simgeler diller, inançlar, kültürel gelenekler ve ulusal değerlerdir. Toplum bu simgeleri içselleştirince toplumsallaşma ve sosyal kontrol sağlanmış olur (Wallace ve Wolf, 2012, s. 109). Gatalarda baştan sona kadar yaşamın her alanında iyilik, doğruluk, adalet ve hoşgörünün hâkim kılınması; kötülük, yalan ve adaletsizliğin yasaklanması konusunda evrensel mesajlar vardır (Tarlan, 2022). Bu bakımdan Zerdüş'te Ahûramazda'dan geldiği söylenen öğretilerde din ve devlet işlerinin esenlik içerisinde yürütülmesi emredilmiştir. Fakat bu dinin yayıldığı coğrafyada, zamanla söz konusu dinin öğretilerinin hilafında hareket

edilmiştir. Özellikle Sasaniler döneminde Zerdüşti dinin resmi devlet dini haline getirilmesi ile din iktidarı koruyan bir araca dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Zerdüşti dini, esas misyonundan çıkıp kendisi dışındaki dinlere baskı uygulamıştır. Ardeşir ve Şapur iktidarlarını sağlamlaştırınca Zerdüşti'nin fikirleri şehir merkezlerinde kabul görmüştür. Böylece şehir ve kırsal alanların ileri gelenleri Kertir, Tansar gibi geleneksel rahiplerle irtibatı güçlendirmiştir. Böylece din ile siyaset ilişkisi kurulup Sasani Hanedanlığının gücü pekiştirilmiştir. Sasaniler döneminde dinin siyaset üzerinde etkisi o kadar artmıştır ki mûbedler hükümdarlara emir vermeye başlamışlardır. Ayrıca hükümdarlar, Zerdüştlük öğretileri, ritüelleri ve kuralları konusunda rahiplerden talimat almaya başlamıştır (Garthwaite, 2011, s. 89- 93). Siyasi otoriteler, dini otoriteleri kullanarak kendi meşruiyetlerini güçlendirebilirler. Dini liderlerin desteğini almak, siyasi liderlere halk nezdinde meşruiyet sağlar (Fox, 2008, s. 354-355). Öte taraftan devletler veya siyasi erkler, dini kontrol altında tutarak, toplum üzerindeki kontrolünü artırabilirler. Dini eğitim ve ibadetlerin devlet kontrolünde yapılması, bu amaca hizmet etmektedir. Bu anlamda yerel Tanrı ve dinler, zamanla siyasallaşır ve toplum üzerinde üstünlük kurar. Çünkü köklü yerel Tanrıları olan yerleşik topluluklar fetihlerle siyasi alanını genişletip yerel Tanrılarla bunu sürdürmeye çalışırlar (Weber, 2012, s. 106). Sosyolojik açıdan, din ve siyaset arasındaki ilişki, toplumun normları, değerleri ve inanç sistemleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Din, genellikle toplumsal düzenin korunmasında önemli bir rol oynar ve siyasi otoriteler, bu rolü kendi lehinde kullanma eğiliminde olabilirler. Din, toplumsal mobilizasyon aracı olarak da kullanılmıştır. Örneğin, Hindistan'da Mahatma Gandhi'nin bağımsızlık mücadelesinde din, önemli bir mobilizasyon aracı olmuştur (Nandy, 1983, s. 50).

Din ve siyaset arasındaki ilişki, kültürel normlar ve değerler üzerinde de etkilidir. Din, toplumsal değerlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynar ve siyasi otoriteler, bu değerleri kendi politikaları doğrultusunda yönlendirebilirler. Yerel Tanrılar ve onların ekseninde gelişen kült ve mitler, devlet iktidarı ve bu iktidarı yürütenlerin şahsından bağımsız, tüzel haklara sahip kendi içinde ayrı siyasi birlikler oluşturur (Weber, 2013, s. 105). Zerdüştilik dini, yerel ve milli kalmıştır. Çünkü Ardeşir, Şapur ve Behramlar döneminde Sasani hükümdarları bu dini devletin bekası için önemli gördüğü gibi bu dinin mensupları da varlıklarını sürdürmek için iktidarın boyunduruğunda kalmıştır. Dolayısıyla Zerdüştilik diğer inanç veya dinlere alan açmamıştır. Yani din ile devlet yönetimi karşılıklı pragmatist ilişkiler içinde şekillenmiştir. Dolayısıyla ruhban sınıfının egemenliğindeki devlette yozlaşma başlamıştır ve bu durum Sasani devletinin yıkılmasının önemli nedeni olmuştur. I ve II. Behram ve Narseh dönemlerinde Sasani Hanedanlığında siyasi istikrarsızlıklar olmuş ve hükümdarlar ataları gibi uzun süre tahtta kalamamışlardır (Garthwaite, 2011, s. 91).

İran hanedanlıkları, özellikle de Sasaniler, devletlerinin meşruiyetine sağlamak için Zerdüştiliği yüceltmişlerdir. Çünkü dini birikim ve eski kralların geçmişi gibi hususlar din sayesinde tarihsel ve toplumsal olarak zihinde canlandırılır. Sasani kralları, kralların kralı anlamına gelen "Eran" unvanı kullanmışlardır. Sasani kralları, ülkeleri için de Eranşar (Aryanların ülkesi) kavramını kullanarak kendinden önceki Ahameniş/Pers gibi İrani halkların devamı olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Oysa Yesna'da (48.5-7) "padişahlar (yöneticiler) iyi iş yapmalı ve iyi eğitim alıp buna göre hareket etmelidir" denilmiştir. Aksi takdirde, yönetenlerin olumsuz fiillerinden güç alan yönetilenler başına buyruk hareket edeceklerdir. Zerdüşti inanca göre insan öfkesini yenmelidir, zulme karşı kendisini müdafaa etmelidir (Tarlan, 2022, s. 58).

Dünya tarihine bakıldığı zaman çok Tanrılı dinlerden tek Tanrılı dinlere kadar, dinin yayıcıları kendisinin Tanrı tarafından görevlendirildiğini, adalet ve iyiliği yaymak, haksızlığı önlemek için insanların kendisini dinlemesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunu söylerken güzel ve mantıklı cümleler kurmuşlardır. Mezopotamya'da (Sümerler) her şehrin bir Tanrısı vardı bunlar: hava, yer, güneş, aşk, eğitimden sorumlu Tanrılardı. Krallar göreve başladıklarında Tanrı tarafından görevlendirildiklerini ve onun adına ülkeyi yöneteceklerini belirtmişlerdir. Mesela Sümer kanun koyucu Hammurabi:

“Memlekette adaleti sağlamak, kötülüğü yok etmek, zayıfları korumak, aydınlık getirmek, refah seviyesini yükseltmek için Tanrı Anum ile Tanrı Enlil adımı andılar (yani beni görevlendirdiler), ben Karabaşlıların (insanların) başına geçtim!” demiştir (Tekin, 2022, s. 12). Dolayısıyla devlet yöneticileri, yönetimlerinin gücünü pekiştirmek ve onu meşrulaştırmak için dinlerin manevi gücünü kullanmışlardır. Zerdüş, Gatalarında toplumun her aşamasında akıl, doğruluk ve adalet ile yürütülmesi gerektiğini söylemiştir (Boyce, 2001, s. 20). Buna rağmen yapılan çalışmada, Sasaniler döneminde, Zerdüştlüğün devlet ile dinin gücünü birleştirip bunu bir baskı aracı olarak kullanarak dinin uzlaşmacı özelliğinin dışına çıktığını anlamaktayız. Avesta, hukuk kitabı olarak görülmüş ve bununla devlet işleri yürütülmüştür. Nitekim Maria Macuch'un çalışmalarında gösterdiği gibi, İslam'ın gelişinden önceki Zerdüş hukuku sadece teoloji ve günlük uygulamalarla değil, aynı zamanda bir devletin idaresiyle de ilgili olmuştur (Macuch, 2010). Sasaniler döneminde vergi toplamadan suçlara verilen cezalar ve siyasi sorumluluklara kadar beşeri faaliyetler Zerdüş dinine göre idare edilmiştir (Sahner, 2021, s. 7-8). Bir dinin yayılmasının arka planındaki temel sebeplerden birisi mevcut devlet yönetimi veya iktidarın söz konusu dini desteklemesidir. Zerdüşlük özellikle Ahameniş/Pers, Sasani ve Partların (Aşkani) döneminde devlet desteği almış ve dönemin kralları Zerdüşti felsefeye göre devletlerini yönetmişlerdir. Durkheim'e göre kimlik ve ortak değerler bağlamında din olgusu, ilkel kabilelerin çoğunda kuvvetli ve bütünleştirici bir güç olmasının yanında, etkin olarak ortak değerlerin gelişmesini de sağlamıştır (Durkheim, 1995).

Dinin toplumsal anlamda diğer üst kurumlardan (kültür, hukuk, siyaset vb.) baskın olması toplumların kimliğini ve karakterinin şekillenmesinde olduğu gibi siyasi kimliğin oluşmasında da belirleyici olmaktadır. Pierre Bourdieu'ya göre insanların manevra yaptıkları, stratejiler geliştirdikleri ve istedikleri kaynaklar için mücadele ettikleri toplumsal bir alan (Habitus) vardır. Bu alan güç alanı, dinsel alan, ekonomik alandır (Bourdieu, 1990, s. 141). Zerdüşlük yayıldığı kadim İran topraklarında, devlet dini hüviyeti aldıktan sonra siyasal bir kimlik kazanmıştır. Bu kimlik ile dinin toplum üzerindeki birleştirici gücü ikinci plana atılmış, din toplum üzerinde bir baskı aracına dönüştürülmüştür. Zerdüştlüğe bağlı ruhban sınıfının etkisi ile bu dinin devlet içinde kurumsallaşması ve dönemlerindeki hükümdarları da etkileyerek diğer din ve inançların dışlanması Sasani devletinin yozlaşması ve siyasal istikrarını kaybetmesine sebebiyet vermiştir.

Kadim İran'ın uzun bir tarihsel geçmişi olduğu kadar köklü bir geleneği de olmuştur. Zerdüşlük dini bu geleneğin tamamlayıcısı olmuştur. Zerdüş'ün peygamberlik iddiası ile ortaya çıktığı ve dinin kutsal metinlerinden alıntılanarak topluma anlattığı mesajlar insanlık adına evrensel olmuştur. Fakat Zerdüşlük zamanla dinin evrensel anlayışından uzaklaşp zamanın kralları ve diğer hükümdarlarının etkisi altında kalarak esas anlamını yitirmiştir. Nitekim Sasani kralı I. Şapur döneminde (MS 240) Mani dini gelişme gösterince, Zerdüşti rahipler devlet içindeki güçlerini kullanarak Mani dini mensuplarını bertaraf etmeye çalışmıştır. Böylece Maniheizm veya Mazdekizm gibi inanç mensupları Orta Asya'ya göç etmeye başlamışlardır (Orpak, 2018, s. 50). Tek Tanrılı dinlerin hepsi geliş koşullarında toplumsal düzeni tesis etme amacı taşımışlardır fakat bazı tek Tanrılı dinlerin öğretileri, siyasal iktidarlar veya dönemin otoriteleri tarafından ekonomik ve siyasal çıkarlara göre değiştirilmiştir. Bu bakımdan Zerdüş inancı da devlet dini olduktan sonra Zerdüş'ün zamanındaki çıkış amaçlarının dışına sapsmıştır. Sasaniler döneminde, Zerdüştlüğün devletin resmi dini olarak kabul edilmesi bu dinin devlet mekanizmasında merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca bu din, Sasani devletinin ideolojik bütünlüğünü inanç üzerinden sağlamaya çalıştığını ve toplumun birleştirici bir değer etrafında toplanmasını hedeflediğini göstermektedir. Bu bağlamda Sasani kralları, siyasal otoritelerini toplum üzerinde meşrulaştırmak için dinin birleştiriciliğinden yararlanmaya çalışmışlardır ve böylece Zerdüşti dini tüm Sasani toplumu üzerinde bir hegemonya kurmuştur. Gramsci'nin öncülük ettiği hegemonya kavramı içinde hem “rıza” hem de “zorlama” söz konusudur. Gramsci (1967), bu iki kavramı birleştirmiştir. Hegemonyada din, sosyal sınıf, sivil toplum ve devlet gibi kurumlar arasındaki ilişkiler rızaya daha

uyumludur. Hâkim düşünce veya sınıf diğerlerini rızaya dayalı olarak kazanmak için uğraş vermektedir. Böylece hegemonik güç diğerleri üzerinden egemenliğini sürdürür (Okur, 2012, s. 137). Fakat Zerdüştilik dini Sasaniler döneminde zora dayalı olarak Mani, Mazdek gibi dinleri bastırarak hükümdarların desteğinde bir düzen kurmuştur. Zerdüştiliğin diğer inançlara yaşam alanı bırakmaması, toplumsal homojenliğin sağlanması ve bu yolla sosyal kontrolün artırılması amacına hizmet ettiği düşünülmüştür. Farklı dini grupların varlığının, potansiyel toplumsal çatışma ve ayrılıkçılığa yol açabileceği düşüncesi, tek bir dini benimseyerek toplumsal uyumu ve istikrarı koruma stratejisi olarak değerlendirilebilir. Zerdüştiliğin resmi din olması, dini liderlerin siyasi otorite ile işbirliği içinde olduğunu ve iktidarın dini liderler aracılığıyla meşrulaştırıldığını göstermektedir. Bu, dini otoritenin siyasi otorite ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve bu ilişkinin toplumsal denetim mekanizmalarındaki rolünü ortaya koymaktadır. Dinin siyasal meşruiyet aracı olarak kullanılması, Sasani kralları için iktidarın kutsallık boyutunu da içerir. Kutsal olanla özdeşleşen bir iktidar, hem içerde hem dışarda daha güçlü ve meşru bir otorite olarak algılanmaktadır. Bu, yönetimin istikrarı ve sürdürülebilirliği açısından önem arz etmiştir. Fakat din gibi toplumsal ve siyasal yapıya tesir eden bir değer, zamanla eski meşruiyetini kaybedip istismar edilebilir (Okumuş, 2014, s. 13). Nitekim Zerdüştilik dini de dinlerin ortak özelliği olan etik, ahlak, adalet gibi insanlığın ortak değerlerini yayararak toplumsal alana ışık olmuştur. Fakat zamanla söz konusu din, Sasani krallarının edimlerini meşrulaştıran siyasal bir enstrümana dönüşmüştür. Sasani egemenliğinden sonra Zerdüştiliğin siyasal etkisi bitmiş, bu dinin toplumsal etkisi sadece hala Zerdüştilik inancına bağlı insanlar üzerinde devam etmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada Zerdüştilik inancının temel felsefesi, bu inancın insanlar üzerindeki etkisi ve toplumları dönüştürme gücüne yönelik veriler toplanmıştır. Araştırma soruları bağlamında Zerdüştiliğin, beşeri ve toplumsal ilişkilerin belirli bir nizam içinde yürütülmesi gerektiğine yönelik öğretiler barındırdığı ortaya çıkmıştır. Zerdüşti inançta, *"iyi düşünce, iyi söz ve iyi eylem"* olarak formüle edilen üç temel prensip bağlamında toplumsal, kültürel, siyasal yaşamın sürdürülmesine yönelik mesajlar vardır. Tanrı Ahûramazda'nın insanlara buyruğu olduğu söylenen ve Zerdüşti aracılığıyla insanlara ulaştırılan bu prensipler bağlamında inşa edilecek bir yaşamın sonsuz mutluluk getireceğine inanılmıştır. Söz konusu din, içinde çıktığı toplumda kabule mazhar olduğu gibi dönemdeki diğer toplum ve inançları da etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Fakat Sasaniler döneminde Zerdüştilik devlet ve toplum üzerindeki etkisini arttırınca Maniheizm, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi diğer dinler dışlanmıştır. Bu durum hem dinin hem de devletin yozlaşmasına sebebiyet vermiştir. Sonuç olarak Zerdüştilik inancı, toplumsal bir inanç sistemi olduğu kadar geniş bir coğrafyada yayılıp bir yaşayış biçimi haline gelmesinin yanında devlet siyasetini de yönlendirmiştir. Bu yayılma sürecinde Zerdüştilik, bireylerin günlük yaşam pratiklerinden devlet siyasetine kadar birçok alanda etkili olmuştur. Zerdüştiliğin temel prensiplerinin toplumların kültürel ve siyasal yapıları üzerinde nasıl dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu bu çalışmanın temel bulgularından biridir. Aynı zamanda Zerdüştilik, bir inanç sistemi olarak toplumlarda kabul görmüş, fakat devletin resmi dini haline geldiğinde diğer inançlar üzerinde baskı kurması, din ve devlet yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Zerdüştiliğin devletle olan bu iç içe geçmiş ilişkisi, hem inanç sistemi hem de devlet yönetiminde zamanla birtakım kutuplaşmalara yol açmış ve nihayetinde dinin saf ahlaki ilkelerinin gücünü kaybetmesine neden olmuştur.

Kaynakça

- Agirî, K. (2008). *Rûpelek Ji Dîroka Zerdestîyan*. Weşanên Perî.
- Akman, M. (2017). Mehdi İnançlı Özelinde İlmî Çalışmalar ile Günümüz Toplumunun Geleneksel Anlayışı Arasında Görülen Uyuşmazlıklar, Bunun Yansımaları ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(51), 1209-1233.
- Albayrak, K. (1997). *Keldaniler ve Nasturiler*. Vadi Yayınları.
- Alıcı, M. (2012a). *Kadîm İnan' da Din: Monoteizm'den Düalizm'e Mecusi Tanrı Anlayışı*. Ayışığı Kitaplığı Yayınları.
- Alıcı, M. (2012b). Genel Hatlarıyla Mecusilik ve Zerdüş'tün Modern Takipçileri. *Ortadoğu Yıllığı*, 7(7), 549-578.
- Alıcı, M. (2018). *Işığın Elçisi Mani ve Gnostik Düşüncesi*. Divan Kitap.
- Axworthy, M. (2007). *İnan: Aklın İmparatorluğu: Zerdüş'ten Günümüze İnan Tarihi*. İ. Gitmez (Çev.), Say Yayınları.
- Ayata, E. (2011). *Zerdüş Spitama: Avesta "Bölümler"* (3. Baskı). Kora Yayınları.
- Baştmaz, Ş. (2002). *İyi'ye Övgüler: Avesta, Mazda, Zerdüş*. A. Önal (Ed.), Peri Yayınları.
- Berman, H. J. (1983). *Law and Revolution: The Formation of the Western Legal Tradition*. Harvard University Press.
- Blaga, R. (1997). *İnan Halkları El Kitabı*. Yeni Zamanlar Sahaf.
- Bourdieu, P. (1990). *In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology*. California: Stanford University Press Stanford.
- Boyce, M. (1996). *A History of Zoroastrianism: The Early Period*. Brill Publications.
- Boyce, M. (2001). *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices*. British Library Cataloguing in Publication, Routledge & Kegan Paul.
- Christensen, A. (1944). *L'İnan Sous Les Sassanides*. Ejnar Munksgaard Press.
- Corbin, H. (1994). *The Man of Light in Iranian Sufism*. Omega Publications.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. S. B. Demir (Çev. ve Ed.), Eğiten Kitap.
- Daryaei, T. (2012). Food, purity and pollution: Zoroastrian views on the eating habits of others. *Iranian Studies*, 45(2), 229-242.
- Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. E. Karen (Çev.), Fields, The Free Press.
- Durkheim, E. (2011). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. F. Aydın (Çev.), Eskiye Yayınları.
- Duverger, M. (2011). *Siyaset Sosyolojisi*. Ş. Tekeli (Çev.), Varlık Yayınları.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*. S. Rifat (Çev.), İstanbul: Om Yayınevi.
- Foltz, R. (2016). *İnan In World History*. Oxford University Press.
- Fox, J. (2008). *A World Survey of Religion and the State*. Cambridge University Press.
- Garthwaite, G. R. (2011). *İnan Tarihi: Pers İmparatorluğundan Günümüze*. F. Aytuna (Çev.), İnkılap Kitapevi.
- Gramsci, A. (1967). *Aydınlar ve Toplum*. V. Günyol, F. Edgü ve B. Onaran (Çev.), Çan Yayınları.
- Jeffery, A. (2006). *The Foreign Vocabulary of the Quran*. Gorgias Press.
- Kakeyi, F. (2009). *Ronahiya Zerdestî*. M. Ciwan (Çev.), Weşanên AVA.
- Kızıl, H. (2021). Mecusiliğin Kurumsallaştırıcısı Kertir. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)*, 27, 355-375.
- Korkmaz, M. (2010). *Zerdüş Dini ve İnan Mitolojisi* (2. Baskı). M. İlhan (Ed.), Alter Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* (4. Baskı). S. Belli, (Çev.), Sol Yayınları. (Orijinal çalışma 1859'da yayımlanmıştır).
- Macuch, M. (2010). *The jurisprudence of the Sasanian period*. In V. S. Curtis & S. Stewart (Eds.), *The Sasanian era* (pp. 90-108). I.B. Tauris.
- Medyalı, A. (1991). *Antik Kürdistan'da Dinsel Yapılanma: Zerdüş ve Öğretisi*. Sweden: Hous of Berhem Publishing.
- Mîr Celadet, A. B. (1932). *Hawar Dergisi*. M. Bekir (Arapçadan Kürtçeye Çev.), 15 Mayıs 1932-30 Eylül 1932, sayı: 1-9, Şam: Tereqî Yayınları.
- Moazami, M. (2005). Evil animals in the Zoroastrian religion. *History of Religions*, 44(4),
- Nandy, A. (1983). *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self under Colonialism*. Oxford University Press.

- Niknam, K. (2019). *Zerdüştilerde İbadet ve Gelenekler (İran Örneği)*. M. E. Sular (Çev.), Peywend Yayınları.
- Palewan, F. E. (2021). *Zerdeşt û Avesta û Felsefeya Yêkxwedaperestîyê*. M. Özdemir (Çev.), Sîtav Yayınları.
- Pierre, C. E. J. (2012). *Zerdüş, Konfüçyüz ve Muhammed*. H. Bucak (Çev.), Avesta Yayınları.
- Rezi, H. (2014). *Zerdüş: Hayat, Zaman ve Mekan*. E. Çardakçı (Çev.), Avesta Yayınları.
- Ringer, M. M. (2016). *Iranian Nationalism and Zoroastrian Identity: Between Cyrus and Zoroaster*. <https://www.amherst.edu/system/files/media/Modern%2520Zoroastrian%2520Identity%2520btw%2520cyrus%2520and%2520zr.doc>, [Erişim Tarihi:3 Nisan 2024].
- Sahner, C. C. (2021). *Zoroastrian law and the spread of Islam in Iranian society (ninth–tenth century)*. *Published by Cambridge University Press on behalf of SOAS University of London*, 1(27), 10.1017/S0041977X21000021.
- Sular, M. E. (2019). *Modern İran'da Zerdüştiler: Tarih, Kültür, İnanç ve Ritüel*. Eski Yeni Yayınları.
- Sular, M. E. (2020). *Zerdüştilik ve Yezidilik Bağlamında Kürtlerin İnançlarının Kökeni Problemi*. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 12(4), 1458-1475.
- Şahin, S. (2012). *Zerdüş Ne Buyurdu?*. İ. Sidar (ed.), Aram Yayınları.
- Okumuş, E. (2014). *Değer ve Din İstismarı*. *International Journal of Social Science*, 24, 13-31. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2151>
- Okur, M. A. (2012). *Emperyalizm Hegemonya imparatorluk*. Ötüken Neşriyat.
- Orpak, O. (2018). *İran Kimlik İnşasında Zerdüştlük (Yayınlanmamış yüksek lisan tezi)*. İstanbul Üniversitesi.
- Taraporewala, I. J. I. (2011). *Zerdüş Dini Zerdüş'tün Gataları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*. N. Damar (Çev.), Avesta Yayınları.
- Tarlan, A. N. (2022). *Gatalar: Zerdüş'tün Öz Şiirleri, Avestanın Manzum, Lirik Şiirleri*. (Yayınevi bilgisi yok).
- Tekin, A. (2022). *Zerdüş'tün Yaşamı ve Felsefesi*. Maneviyat Kütüphanesi.
- Vergin, N. (2023). *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar* (20. Baskı). Doğan Kitap.
- Wallace, R. ve Wolf, A. (2012) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin İyileştirilmesi*. L. Elburuz ve M. R. Ayas (Çev.), Doğu-Batı Yayınları.
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*. L. Boyacı (Çev.), Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2013). *Bürokrasi ve Otorite*. H. B. Akın (Çev.), Adres Yayınları.
- Wiesehöfer, J. (2003). *Antik Pers Tarihi*. M. A. İnci (Çev.), Telos Yayınları.
- Yıldırım, N. (2011). *Ardâvîrâfnâme: Cennet, Araf ve Cehennem*. Pinhan Yayınları.
- Zübî, M. (2017). *Gelo Zerdeşt Pexemmer e?*. N. Ocek (Çev.), Sîtav Yayınları.

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Finansal Destek: Yoktur.

Etik Onay: Dünya Değerler Araştırması verileri herkese açık ve ikincil olduğu için bu çalışmada etik kurul onayına gerek duyulmamıştır. Bu veri seti, geniş çaplı analizler için kullanıma sunulmuş olup, etik izin gerektirmeyen ikincil bir kaynaktır.

Yazar Katkısı: Engin KORKMAZ (%100)

Conflict of Interest: None.

Funding: None.

Ethical Approval: Since the World Values Survey data is publicly available and secondary, ethics committee approval was not required for this study. This dataset is made available for large-scale analysis and is a secondary source that does not require ethical approval.

Author Contributions: Engin KORKMAZ (100%)